

BİLGİ ANALİZ

Zekat-Yoksulluk İlişkisine Dair Modern Tartışmalar

Muhammed Mesut Badur*

İnsanlığın en önemli sorunlarından biri olarak kabul edilen yoksullukla mücadele, ekonomi politikalarının öncelikli hedefleri arasında yer almamaktadır. Bunun bir sonucu olarak artan gelir eşitsizliği, ülkeler açısından endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Yoksulluğun bu boyutu, onu azaltacak mekanizmaların sorgulanmasına sebep olmaktadır. Yıllardır, yoksulluğun azaltılmasına bir reçete olarak sunulan ekonomik büyüme, belirli ölçüde işe yarasa bile, bazı durumlarda yoksulluğu daha da derinleştirmektedir. Dolayısıyla, yoksulluğu tam olarak ortadan kaldırırsa dahi asgari düzeyde tutacak mekanizmalar, gittikçe daha önemli hale gelmektedir. Bu noktada İslam iktisadının esasları, yoksulluğa bakışı ve onu azaltmada kullandığı yöntemlerin öneminden bahsedilebilir.

İslam iktisadının sosyal anlamdaki esasları; israfın yasaklanması, adil gelir bölüşümü, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması ve iktisadi istikrar olarak ifade edilebilir (Tabakoğlu, 2008, s. 125). Bu esaslar, İslam iktisadının; zenginliği ve yoksulluğu azaltmak için gerekli gördüğünü ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle; zenginliğe, toplumsal kalkınmanın ve dengenin sağlan-

* İstanbul Üniversitesi, İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Bu çalışma İLKE Lisansüstü Destek Programı kapsamında araştırma stajyerliği uygulaması dahilinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya yaptığı danışmanlık ve katkılarından ötürü Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya'ya teşekkür ederiz.

**Zekat kelimesi,
artma, gelişme,
temizlik ve bereket
gibi anlamlara gelen
“zeka” kelimesinden
türemiştir.**

ması bakımından bir değer atfedilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, İslam iktisat anlayışının, bu zenginliği sürdürmesi ve eşit şekilde dağıtması için bir ekonomi politikası aracına ihtiyacı vardır. Bu bağlamda, İslam devletinin mali yapısının temelindeki zekat (Sıddiki, 1988, s. 18), aynı zamanda, toplumsal kalkınmayı ifade etmektedir. Zira, İslam iktisadının kalkınma anlayışı neoklasik iktisadi anlayışın kalkınma tanımının aksine; maddi, manevi ve toplumsal boyutları içermektedir.

Zekat kelimesi, artma, gelişme, temizlik ve bereket gibi anlamlara gelen “zeka” kelimesinden türemiştir. Bu anlam içeriğiyle zekat, asli anlamına uygun olarak toplumsal denge ve kalkınmanın temel dinamiği olarak ifade edilmiştir (Okumuş, 2011, s. 7-8). Bununla birlikte zekatın, özellikle birikmiş geliri yeniden dağıtım işleviyle yoksulluğu azaltmada önemli bir alternatif olarak sunulduğu bilinmektedir (Asutay, 2007, s. 13). Ancak, günümüzde zekatın gönüllü olarak verilip zorunlu olarak toplandığı İslam ülkelerinde var olan yoksulluk ve gelir eşitsizliği sorunu, zekat kurumunun bu potansiyelinin hala kullanılmadığını göstermektedir. Bundan dolayı, söz konusu ülkelerde toplumun zekata bakışı, kayıt dışı ekonomi, kurumsal etkinlik, kurumlar arası entegrasyon, zekatın ülke ekonomisindeki oynadığı rolün aktifliği gibi konularda atılacak adımlar oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, İslam ülkelerindeki yoksulluğun mevcut durumu incelenecek, zekat uygulamasında karşılaşılan zorluklar ele alınacak ve bu ülkelerde zekatın, daha etkin bir politika aracı olarak kullanılabilmesi için öneriler sunulacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak

İslam ülkelerindeki gelir eşitsizliği ve yoksulluğun durumu gözlemlenecektir. Ardından ülkelerin yoksulluğu azaltma yolunda karşılaştığı sorunlar tartışılarak zekat-yoksulluk ilişkisine dair modern yaklaşımlar çerçevesinde çözüm önerileri sunulacaktır.

Bu Bilgi Analiz’de, İslam ülkelerindeki gelir eşitsizliği ve yoksulluğu gözlemlemek için İslam Kalkınma Bankası’na üye olup, GSYİH büyüklüğü bakımından ilk 15’de olan 10 İslam ülkesi ile zekatı kanunlaştıran 8 İslam ülkesi seçilmiştir. Veriler, Birleşmiş Milletler, İslam Kalkınma Bankası, Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Gelir dağılımı eşitsizliğini gözlemlemek için gini katsayısı tercih edilmiştir. Gini katsayısı, ülkenin sahip olduğu gelirin eşit dağılıp dağılmadığını ölçmeye yarayan katsayı olarak tanımlanabilir.

Nüfusun yüzdelik dilimlerinin kendi içindeki gelir değişimini dikkate almasa da gelir dağılımı eşitliğini ölçmek için en sık yararlanılan katsayıdır. Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında değer alır ve 1'e yaklaştıkça eşitsizlik derecesi artar.

Yoksulluğu gözlemlemek için ülkelerin yoksul nüfus oranlarına yer verilmiştir. Bu oranlar, Dünya Bankası tarafından belirlenmiş yoksulluk sınırları olan 1.25 doların ve 2 doların altındaki nüfusu temsil etmektedir. Hesaplama yapılırken 2005 yılı satın alma gücü paritesi kullanılmıştır. Bununla birlikte, yoksulluk tanımının sınırlarına göre geliştirilen farklı yoksulluk göstergelerine de yer verilmiştir. Bu bağlamda, zekatın kurum-sallaşma çabalarının sürdüğü İslam ülkelerinin yer aldığı Tablo 2'de, ulusal yoksulluk sınırının altındaki nüfus oranlarına yer verilmiştir. Ayrıca, yoksulluğu sadece para cinsinden ölçmemek adına, Tablo 3'de Birleşmiş Milletler tarafından hesaplanan İnsani Gelişim Endeksi'ne yer verilmiştir. Bu endeks, kişi başına düşen gelirin yanında, ortalama yaşam süresi, beslenme düzeyi, sağlık ve eğitim düzeyi, çevre bilinci gibi değişkenlerden yararlanılarak hesaplanmaktadır.

İslam Ülkelerindeki Eşitsizlik ve Yoksulluk Durumu

Tablo 1'de İslam Kalkınma Bankası'na üye olup GSYİH büyüklüğü bakımından ilk 15'de olan 10 İslam ülkesinin gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk verileri bulunmaktadır. 15 ülkenin tamamına yer verilmemesinin nedeni 5 ülkenin düzenli verilerinin bulunmamasıdır.

Tablo1:
Yüksek GSYİH'ya Sahip İslam Ülkelerindeki Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk

Ülkeler	Gini Katsayısı	Günlük 1.25\$'ın Altındaki Nüfus %	Günlük 2\$'ın Altındaki Nüfus %
Endonezya	0.38	16.2	43.3
Türkiye	0.40	1.3	4.7
Nijerya	0.49	68	84.5
İran	0.38	1.5	8
Malezya	0.46	0	2.3
Mısır	0.31	1.7	15.4
Pakistan	0.30	21	60.2
Irak	0.30	2.8	21.4
Kazakistan	0.29	0.1	1.1
Bangladeş	0.32	43.3	76.5

Ulusal yoksulluk sınırına göre ise yoksul nüfus oranı Endonezya'da %11.3, Türkiye'de %18.1, Nijerya'da %46, Malezya'da %1.7, Mısır'da %25.2, Pakistan'da %22.3, Irak'ta %22.9, Kazakistan'da %3.8, Bangladeş'te %31.5 olarak gerçekleşmiştir.

Tabloya göre; Kazakistan, 0.29 katsayısıyla belirtilen ülkeler arasında gelirin en eşit; Nijerya, 0.49 katsayısıyla gelirin eşitsiz dağıldığı ülke olarak ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte diğer ülkelerin gini katsayıları 0.30'un üzerindedir. Tablodaki ülkelere göre, belirli dönemlerde yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşmışlardır. Özellikle; Endonezya, Türkiye, Nijerya, gibi ülkeler, son dönemdeki büyüme performanslarıyla dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir (BBC, 2014). Ancak tabloya göre, bu ülkelerdeki gini katsayıları oldukça yüksektir. Bu ülkelere ait gini katsayıları sırasıyla; 0.38, 0.40, 0.49'dur. Dolayısıyla bu ülkelerdeki gelir dağılımı oldukça eşitsizdir. Ekonomik büyüme hızıyla birlikte bazı periyotlarda gini katsayılarında artış ve azalışlar olsa da son verilere göre gelirin eşitsiz dağılımından söz edilebilir.

Yine tablodaki verilere göre, günlük 1.25 doların altında gelir elde eden nüfus oranı özellikle Endonezya, Nijerya ve Bangladeş'te oldukça yüksek görünmektedir. Günlük 2 doların altında gelir elde eden nüfus oranı ise; Kazakistan'da % 1.1, Malezya'da 2.3, Türkiye'de 4.7 ve İran'da %8'dir. Diğer 6 ülkede ise bu oran, %15'in üzerindedir.

Ulusal yoksulluk sınırına göre ise yoksul nüfus oranı Endonezya'da %11.3, Türkiye'de %18.1, Nijerya'da %46, Malezya'da %1.7, Mısır'da %25.2, Pakistan'da %22.3, Irak'ta %22.9, Kazakistan'da %3.8, Bangladeş'te %31.5 olarak gerçekleşmiştir (IDB, 2014). Yoksulluk konusundaki en olumlu göstergeler Malezya ve Kazakistan'a aittir. Kazakistan'da 2001 yılında ulusal yoksulluk sınırı altındaki nüfus oranı 46.1 iken 2013'de 1.7'ye düşmüştür. Aynı oran Malezya'da %6'dan %1.7'ye düşmüştür (World Bank).

Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin bazılarında zekatı kanunlaştırma ve kurumsallaştırma çabaları sürmektedir. İslam ülkelerinin bu yönde bazı teşebbüsleri bulunsa

da Tablo 1'de, zekatla ilgili taslak hazırlamış ya da kanun çıkarmış ve bu taslak ve kanunu uzun süre uygulamış olan beş ülke yer almaktadır. Bunlar: Malezya, Mısır, Endonezya, Pakistan ve Bangladeş'tir. Bu kategorideki ülkelere Yemen, Sudan ve Ürdün de eklenebilir (Cici, 2008, s. 228). Zekatı kanunlaştıran başka ülkeler de mevcuttur. Ancak, düzenli verileri bulunmadığından, bu ülkelere yer verilememiştir. Belirtilen 8 ülkeye ilişkin zekat kanunu tarihi, gini katsayısı, yoksulluk oranları gibi veriler Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu ülkelerin bazılarında zekat, kanunlar gereği zorunlu olarak toplanmaktadır. Bu ülkeler; Sudan, Yemen, Pakistan'dır (Powell, 2009).

Hemen belirtilmelidir ki bu ülkelerdeki zekat kurumlarının ekonomiye sınırlı seviyede etkisi olmuştur. Çünkü resmi olarak toplanan zekat, vergi gelirlerine göre oldukça azdır. Yine bu ülkelerde zekat toplama yönetimlerine dair farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu ülkeler, zekatı en sistemli şekilde toplayıp dağıtmaya çalışan ülkeler olarak ön plana çıkmaktadır.

Tablo 2:

Zekatı Kurumsallaştırma Çabalarının Sürdüğü Ülkelerde Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk

Ülkeler	Zekat Kanunu Tarihi	Gini Katsayısı	Ulusal Yoksulluk Seviyesi Altındaki Nüfus %	Günlük 1.25\$'ın Altındaki Nüfus %	Günlük 2\$'ın Altındaki Nüfus %
Endonezya	1978	0.38	12	16.2	43.3
Ürdün	1978	0.35	13.3	0.1	1.6
Sudan	1921	0.35	46.5	19.8	44.1
Yemen	1980	0.40	20.7	17.5	46.6
Malezya	1991	0.46	1.7	0	2.3
Mısır	1948	0.31	25.2	1.7	15.4
Pakistan	1947	0.30	22.3	21	60.2
Bangladeş	1971	0.32	31.5	43.3	76.5

Kaynak: Islamic Development Bank, 2014 ve World Bank, 2015

Tablo 2'deki verilere göre, zekatı kanunlaştırma anlamında en ciddi çalışmaları yapmış ülkelerdeki gelirin eşitsiz dağıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Tablo 1'de yer almayan ülkelere Yemen ve Sudan'daki, günlük 1.25 ve 2 doların altındaki nüfus oranı oldukça yüksektir. Bu oranlar, Bangladeş ve Pakistan'dan sonraki en yüksek oranlardır. Ulusal yoksulluk seviyesinin altındaki nüfus oranı ise yine Malezya dışındaki ülkelere oldukça yüksektir.

Tablo 2'de incelenen ülkelerin yoksulluk oranları, belli bir yoksulluk sınırının altındaki nüfusu temsil ediyordu. Belirtilen yoksulluk sınırı, para cinsiyle ifade edilen maddi bir niteliktedir. Ancak yoksulluk, maddi unsurların yanında, farklı değişkenleri de içeren geniş bir çerçevede de tanımlanabilir. Bu bağlamda söz konusu ülkelerin, Birleşmiş Milletlerin hesapladığı İnsani Gelişim Endeksi bağlamında da incelenmesi, daha geniş bir perspektif sağlayacaktır. Tablo 3'te, bu ülkelerin endeks değerleri ve dünya sıralamaları verilmiştir.

Malezya, yoksulluk açısından diğer ülkelere göre oldukça iyi durumda olmasına rağmen gelirin en eşitsiz dağıldığı ülkelerden birisi olmuştur.

Tablo 3:

Zekatı Kurumsallaştırma Çabalarının Sürdüğü Ülkelerdeki İnsani Gelişme Endeksi

Ülkeler	Endeks Değeri	Dünya Sıralaması
Endonezya	0.684	110
Ürdün	0.748	80
Sudan	0.479	167
Yemen	0.498	160
Malezya	0.779	62
Mısır	0.690	108
Pakistan	0.538	147
Bangladeş	0.570	142

Kaynak: UNDP

Tablo 3'teki İnsani Gelişme Endeksi değerlerine göre; Sudan, Yemen, Pakistan, Bangladeş düşük insani gelişim, Endonezya ve Mısır, orta insani gelişim, Ürdün ve Malezya ise yüksek insani gelişim kategorisindedir. Dünya sıralamasına bakıldığında ise; ilk 100'de yalnızca iki ülkenin olduğundan söz edilebilir. Bu iki ülke 62. ve 80. Sırada bulunan Malezya ve Ürdün'dür.

Bu rakamlardan yola çıkılarak, genel olarak İslam ülkelerinde yoksulluk ve eşitsizlik sorunundan bahsedilebilir. Bu verilerin oluşmasını sağlayan pek çok ekonomik değişkenin olduğu belirtilmelidir. Örneğin, Malezya, yoksulluk açısından diğer ülkelere göre oldukça iyi durumda olmasına rağmen gelirin en eşitsiz dağıldığı ülkelerden birisi olmuştur. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasını sağlayan ülke içi ve ülke dışı etken-

ler analiz edilmelidir. Bu analiz, her ülke için ayrı yapılmalıdır. Ancak, bu çalışma, genel olarak, zekat ile yoksulluk ilişkisi bağlamındaki modern tartışmaları içerdiği için ülkelere dair yapılacak detaylı analiz, bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Bununla birlikte, söz konusu ülkelerdeki yoksulluk ve gelir eşitsizliği sorunu, zekat kurumundan ziyade, mevcut durumdaki kurumsal ve toplumsal etkinlik durumu ile ilişkili olabilir. Sonuç olarak, ülkelerdeki yoksulluk sorununa zekat bağlamında yaklaşıldığında zekatı kurumsallaştırmaya çalışan ülkelerdeki mevcut duruma dair iki çıkarım yapılabilir. Birincisi, zekat ile yoksulluğu

azaltma sürecinde bir takım kurumsal ve insani aksaklıklar vardır. İkincisi zekat, etkin bir politika aracı olarak kullanılmamaktadır. Buna göre, kurumsal ve insani aksaklıklar tespit edilerek giderilmelidir. Ayrıca bu ülkelerde yoksulluğu azaltmak için zekatın daha etkin bir politika aracı olarak kullanılması gerekmektedir. Bu çerçevede, yukarıda incelenen ülkelerdeki toplumsal zekat algısı, zekatın toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili farklılıkların incelenmesi gerekmektedir.

Zekatın zorunlu olarak toplanması gerektiğini düşünenler olduğu gibi gönüllü olarak verilmesi gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır.

Yoksulluğu Zekat ile Azaltma Sürecinde Karşılaşılan Problemler

İncelenen İslam ülkelerinde zekat yoluyla yoksulluğu azaltma sürecinde, birbiriyle bağlantılı üç temel problem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, toplumdaki farklı zekat algısı; ikincisi; zekatın toplanması ve dağıtılması sürecindeki kurumsal problemler ve üçüncüsü, diğer kurumlar ile entegrasyon problemidir.

Bu problemlerden ilki olan zekatın toplumda farklı şekillerde karşılık bulması durumu, zekatın toplanması ve dağıtılması sürecini doğrudan etkilemektedir. Örneğin zekatın zorunlu olarak toplanması gerektiğini düşünenler olduğu gibi gönüllü olarak verilmesi gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır. Buna ek olarak *'zekat bir vergi midir?'* sorusuna verilen farklı cevaplar da yoksulluğu azaltmada atılabilecek daha kararlı adımları engellemektedir. Tüm bunlar, zekat konusundaki devlet politikalarını da etkilemektedir.

Bu çerçevede, incelenen ülkelerde toplumun zekata dair konumunun tam olarak belirlenememesi, yoksulluğun azaltılamamasının nedenlerinden biri olarak düşünülebilir. Zira söz konusu ülkelerde zekata dair farklı bakış açıları vardır. Bu konuda yapılan bir çalışma da bunu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu çalışmada, dört körfez ülkesindeki çeşitli kişilere yöneltilen sorularla zekata dair bakış açıları analiz edilmiştir. Soru yöneltilen kişilerin %30'u Suudi Arabistan'ı, %25'i Kuveyt'i, %24'ü Birleşik Arap Emirliklerini, %21'i Bahreyn'i temsil etmektedir. Soru yöneltilen kişilerin %91'i üniversite mezunu olup, İslam ekonomisiyle ilgilenen akademisyenlerden, araştırmacı ve muhasebecilerden ve kamu görevlilerinden oluşmuştur (Guermat, 2003, 5). Katılımcılara sorulan sorular:

- a) Finansal yatırımlarınızın zekatını veriyor musunuz?
- b) Finansal yatırımlardan zorunlu olarak zekat alınması gerektiğini düşünüyor musunuz?

Tablo 4'te bu çalışmaya ait veriler yer almaktadır. Ülkelerin altında yer alan oranlar ile ülkelerden gelen cevapların toplam cevabın ne kadarını temsil ettiği gösterilmiştir.

Toplanan zekat miktarı; IRTI (2014) raporuna göre, Endonezya'da son 10 yılda 32 kat, Malezya'da son 20 yılda 26.9 kat artmıştır.

Tablo 4:
Zekata Bakış Açısı

	Bahreyn	Kuveyt	S.Arabistan	B.A.E	Toplam
	%	%	%	%	%
Finansal Yatırımlarınızın Zekatını Veriyor Musunuz?					
Evet	10	28	30	32	100
Hayır	0	0	0	0	0
Finansal Yatırımlardan Zorunlu Olarak Zekat Alınması Gerekliğini Düşünüyor Musunuz?					
Evet	3	27	43	27	62
Hayır	22	30	9	39	38

Kaynak: Guernat, 2003

Katılımcıların tamamı finansal yatırımlarının zekatını verdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların % 62'si, finansal yatırımlardan zorunlu olarak zekat alınması teklifini onaylamıştır. Ancak bu durum daha çok Suudi Arabistanlı katılımcıların cevaplarıyla ortaya çıkmıştır. Bahreynli katılımcıların 5'te 1'i ise finansal yatırımlardan zorunlu zekat alınmasına karşı çıkmıştır. Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden katılan kişilerin yarıya yakını, zorunlu zekat alınmasını onaylarken yarısı onaylamamaktadır. Bu fikir farklılıkları, zekatın efektif olarak toplanıp dağıtılmasına zemin oluşturabilecek düşüncenin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda zekatın, yoksullukla mücadelede merkezi bir politika aracı olarak sunulmasının önü de tıkanmaktadır.

İkinci problem, zekatın toplanması ve dağıtılması sürecindeki sorunları içermektedir. Çalışmada incelenen ülkelerin bir kısmı oluşturdukları zekat kanunlarında zekata tabi varlıklarda ayırma gitmişlerdir. Buna göre, incelenen ülkelerden Sudan'da madenler, ticari mallar, nakit, gizli servet, zirai ürünler, hayvanlar, maaşlar, batını mallar zekata tabidir. Suudi Arabistan'da ise, ticari para ve mallar, serbest meslek gelirleri zorunlu olarak zekata tabiyken; geriye kalan tüm varlıkların zekatı gönüllü ödemeye tabidir. Benzer şekilde Pakistan'da banka tasarruf hesapları, para makbuzu koçanları, sabit mevduat hesabı makbuzları, bonolar, yıllık tahsilatlar, hayat sigortası poliçelerinin zekatı zorunlu olarak toplanırken; altın ve gümüş, nakit para, ikramiye paraları, günlük hesaplar, yabancı nakit hesaplar, alınabilecek borçlar, emanetler, değerli metaller, hayvanların zekatı gönüllü olarak ödenmektedir (Nazir, 2002). Zekatın toplanması sürecini etkileyen bu konunun, fıkhi açıdan incelenip, çağın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak netleştirilmesi önem arz etmektedir. Buna ek olarak söz konusu ülkelerde genel olarak toplanan zekat miktarlarında bir artış söz konusudur. Örneğin, toplanan zekat miktarı; IRTI (2014) raporuna göre, Endonezya'da son 10 yılda 32 kat, Malezya'da son 20 yılda 26.9 kat artmıştır. Ayrıca Pakistan'da da son 3 yılda yüzde 40 oranında bir artış söz konusudur. Bununla birlikte, incelenen ülkelerin çoğunda toplanan zekat, potansiyel

zekat miktarının altındadır. Zira, Endonezya'da hesaplanan zekat miktarı GSYİH'nın yüzde 0.41'i olması gerekirken; toplanan zekat miktarı, GSYİH'nın sadece yüzde 0.025'i olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde Pakistan'da hesaplanan zekat miktarı GSYİH'nın yüzde 0.709'u olması gerekirken; toplanan zekat miktarı, GSYİH'nın yüzde 0.06'sı olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, yoksulluk ve gelir eşitsizliği sorununun çözülmesi yolunda karşılaşılan bir probleme işaret etmektedir. Yoksulluğu azaltmak için, bu problemin çözülmesi gerekmektedir. Yani oluşan bu farkın kapanması için gereken adımların atılması şarttır. Malezya'da ise, söz konusu durumun tersi gerçekleşmiştir. Hesaplanan zekat miktarı, GSYİH'nın yüzde 0.012'si kadarken; toplanan zekat, GSYİH'nın yüzde 0.24'ü olarak gerçekleşmiştir (IRTI, 2014).

Toplanan zekatın harcanacağı alanlar da, yoksulluk ile yakından ilişkilidir. İncelenen ülkelerden Sudan, Mısır ve Pakistan'da zaman zaman toplanan zekatın Kur'an'da belirtilen sarf yerleri dışında kullanılması gündeme gelmektedir (Cici, 2008, 257). Toplanan zekatın bu şekilde kullanımı, yoksullukla mücadelede bir sorun olarak algılanabilir. Bu sorun yukarıda bahsedildiği gibi büyük ölçüde, 'zekat bir vergi midir?' sorusuna net bir cevap verilememesinden kaynaklanmaktadır. Beşer'e (2008) göre; zekat, kurum-sallaşmış bir devlet fonksiyonudur. Çünkü zekat, mecburidir ve bu sebeple talep hakkı doğurmaktadır. Orman'a (2008) göre ise; zekat, bir sosyal güvenlik kurumu değildir. Ancak sosyal güvenlik konusuyla yakından ilgilidir. Bu yaklaşım zekatı, yoksulluğu tamamen ortadan kaldıracabilecek bir kurum olarak nitelendirmek yerine; yoksulluğu azaltıcı etkileri olan bir regülatör olarak tanımlamaktadır. İlk yaklaşımı benimseyen ülkeler, zekatı bir vergi gibi toplayıp, devlet gelirlerinin değerlendirildiği şekilde harcama eğilimine girebilmektedir. Bu durum, harcama yapılan alana bağlı olarak yoksulluğun daha etkin bir şekilde azaltılmasına engel olabilmektedir.

Söz konusu ülkelerde yoksulluğun zekat yoluyla azaltılamamasının bir diğer nedeni de zekat ile ilgili yasal düzenlemelerdir. Kanun içeriklerinin farklı dönemlerde değiştirilmesiyle zekatın niteliği, toplanması ve dağıtılması ile ilgili oluşan farklılıklar, yoksulluğun azaltılmasında atılacak kararlı adımların önünü tıkayabilmektedir. Örneğin; Sudan'da 1978, 1980, 1984, 1986 ve 1990 yıllarında zekat ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle zekatın yönetimine, toplanması ve dağıtılmasına dair pek çok de-

"Zekat bir vergi midir?" sorusuna net bir cevap verilememektedir.

Zekatin yoksulluk düzeyindeki etkisinin istenen seviyede olması aynı zamanda onun kurumsallaşma düzeyine bağlanmıştır.

ğişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu durum, belli dönemlerde aksaklıklara yol açmıştır (Cici, 2008, 232). Bu durum aynı zamanda kurumlar arasındaki entegrasyon problemini de tetiklemektedir. Bu, zekat yoluyla yoksulluğu azaltma sürecinde karşılaşılan üçüncü problemdir. Zekat kurumunun ülkedeki ilgili kurumlarla entegre olmasını öngörmeyen bir zekat yasası, zekatin yoksulluk üzerindeki etkisini de görece azaltmaktadır.

Tüm bunlarla bağlantılı olarak, zekatı yönetme, toplama ve dağıtma mekanizmaları için gerekli olan fıkhi altyapı standardize edilemediğinden zekat, farklı ülkelerde farklı uygulamalara sahne olmuştur. Bu durum, yoksullukla mücadelede ülkeler arasında geliştirilebilecek politikaların önünü tıkamaktadır.

İslam ülkelerinde yoksulluğu azaltma yolunda karşılaşılan bu sorunlardan zekat ile yoksulluğun düşürülebilmesi adına yapılması gereken daha çok şeyin olduğu çıkarımı yapılabilir. Zira bu ülkelerdeki mevcut durumda zekat, yoksulluğu azaltmada merkezi bir politika aracı olarak kullanılmamaktadır. Bu sorunlar, zekatı merkeze alan bütüncül bir İslam iktisat anlayışını gündeme getirmektedir. Bu anlayış, bir sonraki bölümde bir çözüm önerisi olarak sunulmuştur.

Yoksulluk, Zekat Yoluyla Nasıl Azaltılabilir?

İncelenen İslam ülkelerinin çoğunda en önemli iktisadi hedef, GSYİH büyüklükleri olmuştur. Ancak yoksulluğu azaltmak için sadece büyümeye odaklanmak, her durumda işleyemeyebilir. Bu ülkelerde artan yoksulluk, ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğine ve yoksulluğa yol açmadan nasıl sağlanabileceği sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, ekonomik büyümeyi de içeren, bütüncül bir ekonomik yaklaşım gündeme gelmektedir. Buna kalkınma mekanizmaları diyebiliriz. Bu çerçevede zekatin dağıtımı yoluyla yoksulluğun azaltılması, zekatin bir ekonomik kalkınma stratejisinin parçası olarak hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Bununla ilintili olarak; zekatin yoksulluk üzerindeki etkisinin istenen seviyede olması aynı zamanda onun kurumsallaşma düzeyine bağlanmıştır (Lundblad, 195). Bir önceki bölümde tespit edilen sorunların büyük ölçüde kurumsallaşma ile ilişkili olması da bunu doğrulamaktadır. Söz konusu kurumsallaşma, kalkınma stratejisinin bir parçası olarak hayata geçirildiğinde yoksulluk üzerinde daha etkili sonuçların alınabileceği söylenebilir. Dolayısıyla İslam ülkelerindeki zekata dair var olan sorunların çözümü için önerilebilecek politikalar yoksulluğun azaltılmasında önemli görünmektedir.

Zekatin doğrudan veya dolaylı olarak yer aldığı farklı kalkınma stratejileri önerilebilir. Konuyla alakalı olarak, Bremer'in (2013) 'kalkınma için zekat' olarak ifade ettiği bir modeli bulunmaktadır. Bu modele göre; yoksulluğu azaltarak sosyal adaleti sağlama hedefiyle yola çıkan bir kalkınma stratejisi iki tip zekat kurumsallaşmasını içerebilir.

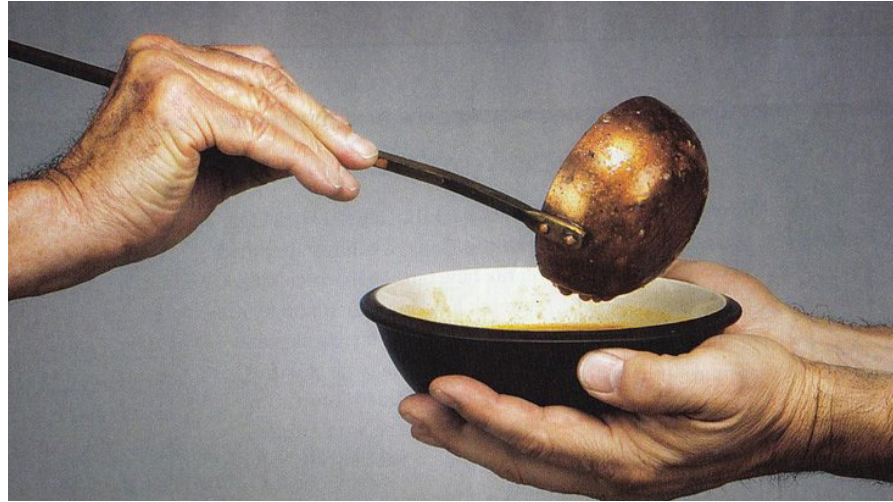
Birinci tip kurumsallaşma yoksulluğu azaltma amacına özgü olarak KOBİ'lerin kalkınmasını, tarımsal kalkınmayı, yüksek teknolojiye geçiş için gerekli zeminin hazırlanması için küçük işletmelere verilecek destekleri ifade etmektedir. Zekat, bu programları destekleyen yardımcı bir politika aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu aracın burada bahsedilen tüm gruplara yardım sağlayabilmesi için zekatın sarf yerleri ile ilgili fıkhi yaklaşımlardan destek alması gerekmektedir. Özek'e (2008) göre, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen sekiz sarf yeri (fakirler, miskinler, zekat toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak kimseler, köle azadı, borca dalmışlar, Allah yolunda cihad edenler, yolcular) yüzdeye vurulduğunda, her sınıfın %12.5 ağırlığı vardır. Dolayısıyla fakir ve miskinlerin hakkı %25 olacaktır. Geriye kalan %75'lik kısım ise belirtilen alanlarda harcanmak üzere, gelir getirecek alanlarda değerlendirilebilir. Bu görüşe göre, %75'lik kısım, yukarıdaki örnekteki gibi, Müslümanların yararına olacak alanlarda kullanılabilir. Bunun tersini ifade eden görüş ise Yaman'a (2008) aittir. O, genel olarak toplanan zekatın, gelir getirecek alanlarda kullanılamayacağını öne sürmektedir.

Kalkınma için zekat modelindeki ikinci tip kurumsallaşma, iş dünyasından ziyade bireylere yönelik bir kurumsallaşmadır. Bu kurumsallaşma, düşük gelirli kişilere yardımcı olarak onları 'yoksul insan' kategorisinden çıkarmayı hedeflemektedir. Bu yardımlar, düşük gelirliye verilecek iş eğitimlerini, mikrogirişim fırsatlarını, gıda ve sağlıkla ilgili yardımları kapsamaktadır. Kısacası önerilen ilk kurumsallaşma, küçük işletmelere, ikinci kurumsallaşma ise bireylere yardım etmektedir. Bu iki farklı kurumsallaşma tipi mikrogirişimde birleşmektedir. Bu durum, birinci tip kurumsallaşma çerçevesinde desteklenecek küçük işletme sahiplerinin, yoksul insanlardan oluşacağını göstermektedir (Bremer, 2013, s. 55).

'Kalkınma için zekat' modelinin çerçevesinde harcama yapılacak diğer alanlar ise şunlardır: İslami sigorta (Tekaful) sistemi bünyesindeki yoksul üyeler, meslek edindirme eğitimleri, sağlık harcamaları, küçük işletmelerin kuruluş aşamasında verilecek destekler (Bremer, 2013, s. 56-57). Bununla birlikte, halihazırda Malezya'daki zekat sandığında, buradakilere benzer uygulamaların bulunduğu da belirtilmelidir (Şensoy, 2008). Fakat, burada bahsedilen kurumsallaşma, kalkınma stratejisinin bir parçası olarak önerilmektedir. Bu yönüyle 'kalkınma için zekat' modelinin mevcut uygulamalardan ayrıldığı söylenebilir.

İslam ülkelerinde yoksulluğun azaltılması yolunda karşılaşılan problemler-

Kur'an-ı Kerim'de zekatın; fakirler, miskinler, zekat toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak kimseler, köle azadı, borca dalmışlar, Allah yolunda cihad edenler ve yolcular olmak üzere sekiz sarf yeri bulunmaktadır.

Zekat, yoksullara doğrudan yapılan yardımları temsil etmektedir. Zekatla gerçekleştirilen yardımlar sayesinde düşük gelir seviyesindeki insanların alım gücünün artışı sağlanmaktadır.

rin çözümüne dair temas edilmesi gereken bir başka nokta ise zekatın, yoksulluğu nasıl sürdürülebilir bir seviyede tutacağıyla ilgilidir. Zira İslam ülkelerinde yoksulluk belirli dönemlerde düşme eğiliminde olsa da, sürdürülebilir bir yoksulluk seviyesi ön plana çıkmamıştır. Böyle bir seviyede, yoksulluk asgari düzeyde gerçekleşecek, ekonomik denge, zekat mekanizması sayesinde sağlanmış olacaktır. Bu işleviyle zekatın, yoksulluğu azaltarak, belirli aralıklarla tekrar eden ekonomik krizlerin dizginlenmesine yardımcı olacağı söylenebilir. Buna göre; zekat, ekonomik sistem içerisinde gelişmeyi tetikleyici, ekonomik durgunluğu azaltıcı bir değişken olarak nitelendirilmektedir.

Ekonomideki bu durgunluk, özellikle gelişmiş ülkelerde inovasyonla aşılmaya çalışılmaktadır. İnovasyonla birlikte, piyasanın genişleyip, yatırımların ve istihdamın artacağı söylenebilir. Ancak, yenilikler, kısa bir dönem içinde cazibesini kaybettiğinde -daha yenilikçi bir ürün üretilene kadar- ekonomide meydana gelen etkiler şu şekilde ifade edilebilir: düşük yatırım ve işsizlikle birlikte ekonomi, durgunluk evresine girecektir. Bu evre ise, yeni bir inovasyon evresiyle aşılabacaktır (Daly ve Mohamed, 2015, 8). Dolayısıyla, ekonomideki tüm aktörlerin bu inovasyon sürecine ayak uydurması gerekmektedir. Öyle ki, örneğin, girişimciler, rekabet güçlerini kaybetmemek için üretim araçlarını daima modernize etmek durumundadır. Söz konusu yenilikler yapılamadığında ise, ekonomik krizler ortaya çıkmaktadır. Bu durumu Schumpeter (1942), 'yaratıcı yıkım' olarak tanımlamıştır. Peki, zekat merkezli bir iktisadi anlayış, yoksulluğu ve krizleri nasıl önler? Bu sorunun yanıtlanabilmesi için, zekatın yatırıma ve işsizliğe olan etkisine bakılmalıdır.

Zekat-yatırım ve zekat-işsizlik ilişkisi incelenirken ilk olarak vurgulanması gereken nokta; zekatın, yoksullara doğrudan yapılan yardımları temsil ettiğiidir. Bu, düşük gelir seviyesindeki insanların alım gücünü artırarak tüketim harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Söz konusu durum, talebin artması olarak da okunabilir. Artan talep, üreticilerin daha fazla üretmesine yol açmaktadır. Bu durum, aynı zamanda yatırımların güdülenmesi anlamını taşımaktadır (Daly ve Mohamed, 2015, 8). Gelirin yeniden dağıtımıyla, yoksul kesim lehine artan gelir, aynı zamanda yatırımları da canlandırmaktadır. Bu süreç sonunda yoksul kesimin gelirindeki artış, nisab miktarına ulaştığında, gelirin daha eşit paylaşıldığı

ve zekat tabanının daha geniş olduğu bir ekonomiden bahsedilebilecektir. Bununla birlikte, zekatla birlikte artan yatırımlar yeni iş olanakları anlamına gelmektedir. Bu da işsizliği azaltan bir durum olarak yorumlanabilir. Ayrıca, zekat ile kalkınma stratejisinin birer parçası olarak verilen iş eğitimleri, küçük işletmelere verilen destekler de işsizlik üzerinde azaltıcı bir etki yapacaktır. Aynı zamanda bu mekanizma, İslam ülkelerinde yoksulluğun azaltılmasının yanında sürdürülebilir bir model önermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada belirli dönemlerde yüksek büyüme hızlarına ulaşan İslam ülkelerinin çoğunda, gelir eşitsizliği ve yoksulluğun hala büyük bir sorun olduğu tespit edilmiştir. Zira, gerek gini katsayıları gerekse yoksulluk göstergeleri olumlu bir tablo çizmemektedir. Böyle bir ortamda zekatın geliri tabana yayma aracı olarak kullanılabilmesi, yoksulluğu azaltma sürecinde oldukça önemlidir. Ancak, İslam ülkelerindeki, toplumun zekata bakış açısı, zekatın toplanması ve dağıtılması ile ilgili sorunlar, zekatın yoksulluk üzerindeki etkisini azaltmaktadır. Toplumda farklı şekillerde tezahür eden zekat anlayışı, zekatın etkin bir mücadele aracı olarak kullanılmasını engellemektedir. Yani, zekatın maddi ve manevi mahiyeti üzerinde tam olarak uzlaşılammıştır ve bu durum zekatı gerektiği gibi vermek istemeyen dindarların tutumundan ülkelerdeki zekat yasalarına kadar yoksullukla ilişkili birçok konuyu etkilemektedir.

İncelenen ülkelerde genel olarak toplanan zekat miktarı yıllara göre artsa da; GSYİH'ya olan oran göz önünde bulundurularak hesaplanan zekat miktarından daha az zekat toplanmaktadır. Bu durum, ülkelerdeki yoksulluk sorununun kalıcı olarak çözülmemesi anlamına gelmektedir. Buna ek olarak, bazı dönemlerde zekatın Kur'an-ı Kerim'de işaret edilen sarf yerleri dışına çıkıldığı gözlemlenmiştir. Söz konusu sarf yerlerinin dışına çıkmadan yoksullukla mücadeleyi destekleyecek adımların atılması oldukça önem arz etmektedir. Çalışmada kurumlar arasındaki entegrasyon problemi, yoksullukla mücadeledeki bir başka sorun olarak saptanmıştır. Bu durum, genel olarak incelenen ülkelerdeki zekat yasalarının, zekat kurumunun, ekonomideki tüm kurumlarla entegre bir şekilde işlemlerini öngörmemesinden kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla; zekat konusunda oluşturulacak toplumsal bilincin yanı sıra kurumsal etkinliğin artırılması, yoksulluk sorununun çözümüne yönelik atılacak önemli adımlar olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, eğer İslam ülkelerinde yoksulluk zekat yoluyla azaltılmak isteniyorsa zekat, daha etkin bir politika aracı olarak kullanılmalıdır. Bu bağlamda aşağıda İslam ülkelerindeki yoksulluk sorunun zekat çerçevesinde çözülebilemesi için öneriler yer almaktadır.

- Zekatın İslam'ın mali sistemiyle yakından ilgili olduğu düzenlenecek eğitim programlarıyla vurgulanmalı ve toplum, zekat konusunda bilinçlendirilmelidir.

Zekatın İslam'ın mali sistemiyle yakından ilgili olduğu düzenlenecek eğitim programlarıyla vurgulanmalı ve toplum, zekat konusunda bilinçlendirilmelidir.

Fıkıhın izin verdiği çerçevede zekat, ülkelerdeki sektörel ve bölgesel yoksulluk göz önünde bulundurularak dağıtılmalıdır.

- Hesaplanan zekat miktarının GSYİH'ye oranı ile gerçekleşen zekat miktarının GSYİH'ye oranı arasındaki farkın kapatılması için gerekli hukuki ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Zekat kurumlarının daha etkin çalışması için kurumların sorunlu yönleri ayrıntılı olarak tespit edilip, diğer ülke örnekleri de gözlemlenerek çözümlenmelidir.
- Zekat kanunları, kapsamlı değerlendirmelerden sonra düzenlenmelidir. Zekat, istikrarlı bir planın parçası olmalıdır.
- Yoksulluğa neden olan tüm faktörler tespit edilmeli, ilgili kurumlarda ilgili düzenlemeler yapılmalı ve bu kurumların işleyişi, zekat kurumu ile uyumlu olmalıdır.
- Zekatın fıkhi altyapısı standardize edilmeli ve İslam ülkeleri yoksullukla mücadelede daha yoğun işbirliği yapılmalıdır.
- İslam ülkeleri zekatı, yoksulluğu azaltma hedefine ulaşma amacıyla bir araç olarak kullanmalıdır.
- Zekat kurumsallaşması, kalkınma stratejisinin bir parçası olarak planlanmalıdır.
- Zekat, yoksulluk sorununu ortadan kaldırmayı hedefleyen sürdürülebilir bir politika aracı olarak kullanılmalıdır. Bu bağlamda, toplanan zekat, düşük gelirli kişilere yapılan geçici yardımların yanında onları 'zekat alan' statüsünden çıkarıp 'zekat veren' statüsüne taşıyan mikrogirişim fırsatları sunmalıdır.
- Fıkıhın izin verdiği çerçevede zekat, ülkelerdeki sektörel ve bölgesel yoksulluk göz önünde bulundurularak dağıtılmalıdır. Bu bağlamda toplanan zekat, ülkelerin ekonomik yapısına göre KOBİ'lerin kalkınmasını ve tarımsal kalkınmayı sağlayacak şekilde dağıtılabılır.

Kaynakça

- Asutay, M. (2011). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economics, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1-2, 3-18.
- BBC, (2014) 18.03.2016 tarihinde <http://www.bbc.com/news/magazine-25548060> adresinden erişilmiştir.
- Beşer, F. (2008) Zekatın Kurumsallaştırılması Çabaları, Bedrettin Çetiner,(Ed.), *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekat* tebliğ kitabı, içinde (159-194). İstanbul: Üsküdar Altunizade Kültür Merkezi.
- Bremer, J. (2013). Zakat and Economic Justice:Emerging International Models and their Relevance for Egypt, *Third Annual Conference on Arab Philanthropy and Civic Engagement*. (51-74). Tunus.
- Cici, R. (2008). Zekatın Kurumsallaştırılması Çabaları, Bedrettin Çetiner (Ed.), *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekat* tebliğ kitabı. içinde (255-268). İstanbul: Üsküdar Altunizade Kültür Merkezi.
- Daly, S. ve F. Mohamed. (2015). Islamic Finance A Support to Development and Economic Growth: the Principle of Zakat as an Example. *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*. 2015. 3. 1-11.
- DOSM, (2011) 09.11.2015 tarihinde <http://www.statistics.gov.my> adresinden erişilmiştir.

Guermat, C, A.T Al-Utaibi ve J.P Tucker. (2003). The Practice of Zakat: An Empirical Examination of Four Gulf Countries, *University of Exeter, Economics Department Discussion Papers Series*. 3. 2.

IRTI, Islamic Social Finance Report. (2014). 07.04.2015 tarihinde <http://www.irti.org/English/Research/Documents/Report-2.pdf> adresinden erişilmiştir.

Islamic Development Bank. (2014). 20.11.2015 tarihinde http://www.isdb.org/irj/go/km/docs/documents/IDB-Developments/Internet/English/IDB/CM/Publications/Statistical_Monograph/Monograph2014.pdf adresinden erişilmiştir.

Lundblad, L. Gunnar (2008). Islamic Welfare, Discourse and Practise: The Institutionalization of Zakat in Palestina. Nefissa Naguib ve I. Marue Okkenhaug (Ed.). *Interpreting Welfare and Relief in the Middle East*. Brill. Leiden. 195-216.

Nazir, K. The Zakat Law. K. Nazir, Islamabad. Ammar Publications. 2002.

Okumuş, E. (2011). Bir Sosyal Eşitsizlik Örneği Olarak Yoksulluğun Dini Meşrulaştırımı *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 1. 3-14. 28.11.2015 tarihinde www.e-sarkiyat.com adresinden erişilmiştir.

Özek, A. (2008). Zekatın Nemalandırılması. Bedrettin Çetiner (Ed.). *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekat* tebliğ kitabı. içinde (361-376). İstanbul: Üsküdar Altunizade Kültür Merkezi

Powell, R. (2009). Zakat: Drawing Insights for Legal Theory and Economic Policy From Islamic Jurisprudence. *University of Pittsburgh Tax Review* 7, 43-101.

Schumpeter J. A. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*. 3. George Allen and Unwin. London.

Şensoy, N. (2008). Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekat: Malezya Örneği Bedrettin Çetiner (Ed.). *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekat* tebliğ kitabı. içinde (85-114). İstanbul: Üsküdar Altunizade Kültür Merkezi.

Tabakoğlu, A. (2008). Zekat ve Gelir Dağılımı, B. Çetiner,(Ed.), *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekat* tebliğ kitabı, içinde(125-146). İstanbul: Üsküdar Altunizade Kültür Merkezi

TOBB. (2012). 28.11.2015 tarihinde <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=1814&lst=MansetListesi> adresinden erişilmiştir.

UNDB. (2015). 17.12.2015 tarihinde <http://hdr.undp.org/en/countries> adresinden erişilmiştir.

